

*Грина Кулик,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін
Національного університету “Чернігівський
колегіум” імені Т.Г.Шевченка
(Чернігів, Україна)*

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИСВІТЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ІСТОРИКО – ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розкрито й обґрунтовано провідні тенденції висвітлення педагогічних ідей Григорія Сковороди в історико-педагогічній літературі.

Ключові слова: Григорій Сковорода, історико-педагогічні знання, періодизація, педагогічна спадщина, історико-педагогічна література.

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що накопичено значну кількість різноманітних за характером і змістом наукових праць про освітній процес. Постійне накопичення джерел потребує їхньої логічної обробки, осмислення й систематизації. Історіографічний аналіз наукової літератури про педагогічну спадщину Григорія Сковороди дозволить відтворити перебіг історико-педагогічних подій, з'ясувати тенденції розвитку проблематики, систематизувати й узагальнити наявні інтерпретації педагогічного доробку філософа з метою отримання об'єктивних знань про його творчість, визначити актуальні для розвитку сучасної української системи освіти концептуальні положення творчої спадщини Григорія Сковороди, усвідомити багатоманітність детермінант, зв'язків, в яких відбувається процес наукового пізнання творчої спадщини мислителя, обґрунтувати періодизацію висвітлення педагогічних ідей Григорія Сковороди в історико-педагогічній літературі, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Світоглядні основи педагогічної концепції просвітителя досліджували Д. Багалій, М. Закалюжний, М. Ковалинський, В. Петров, М. Сумцов, І. Табачников, О. Туляков та ін. Загальнопедагогічні ідеї українського філософа аналізували Г. Ващенко, А. Ніженець, Є. Приступа, І. Пуха, М. Ярмаченко та ін. Значення теоретичної спадщини й просвітницької діяльності Григорія Сковороди досліджували Г. Данилевський, М. Демков, Ф. Кудринський, М. Костомаров, С. Русова, П. Тичина, І. Франко, С. Чавдаров та ін. Історіографічний аналіз педагогічних аспектів творчої спадщини Григорія Сковороди знаходимо у працях Г. Гребінної, Н. Гупана, О. Дзевєріна.

Метою дослідження є характеристика основних етапів та провідних тенденцій у висвітленні творчої спадщини Григорія Сковороди в історико-педагогічній літературі.

На сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки питання періодизації викликають підвищену увагу дослідників. Фахівці слушно

зауважують, що “періодизація як поділ процесу на якісно відмінні проміжки часу постає не лише важливим питанням методології наукового пошуку, бо є методом послідовного викладу матеріалу, а й одним з найвищих рівнів узагальнення, що є вінцем специфічної діяльності науковця” [2, с. 65].

Спроби осмислити і розробити підходи до періодизації проблем педагогічної галузі в Україні здійснили вітчизняні дослідники Н. Гупан, Н. Дічек, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та ін. Вчені визнають, що періодизація, тобто обґрунтування певних, відмінних один від одного періодів за багатьма складовими, є важливим питанням методології наукового пізнання і від того, “що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля” [3, с. 47]. О. Сухомлинська осмислила і розробила періодизацію становлення і розвитку педагогічної думки в Україні, узявши за основу культурно-антропологічний та цивілізаційний підходи [3, с. 47–67]. Н. Гупан обґрунтував основні етапи становлення та розвитку історії педагогіки як науки в Україні, визначивши такі основні чинники періодизації: проблеми розвитку історії педагогіки як науки (особливості процесів розвитку школи, освіти, педагогічної думки), а також комплекс суспільно-політичних факторів [1, с. 397–399]. Натомість Н. Дічек репрезентувала періодизацію розгортання англomовного макаренкознавства, що ґрунтувалася на історіографічному аналізі англomовних джерел і спиралася на конструктивно-генетичний метод. Провідним чинником періодизації було визнано логіку розгортання англomовних макаренкознавчих студій як суспільно-педагогічного явища (тематика наукових розвідок, зміни авторських позицій у визначенні ролі українського педагога в загальносвітовому просторі, ступінь актуалізації наукового інтересу до творчості А. Макаренка) і, як обов’язковий компонент, урахувалася політико-ідеологічна ситуація у світі [2, с. 70].

Як бачимо, вибір системи критеріїв періодизації педагогічного феномену, що вивчається, є визначальною складовою наукового пошуку, який дозволить об’єктивно представити предмет дослідження, виявити тенденції та особливості розвитку історико-педагогічного знання в контексті досліджуваної проблеми. Є очевидним, що сучасні дослідники для розробки проблем періодизації педагогічних явищ ураховують і суспільно-політичні чинники, і внутрішню логіку розвитку педагогіки як науки.

У статті термін історико-педагогічні знання розуміємо як результат інтерпретацій, тлумачень та узагальнень, зроблених науковцями в процесі їхньої дослідницької діяльності про педагогічний аспект творчості (гіпотези, поняття, узагальнення, ідеї, теорії); творча спадщина трактується як новаторські ідеї, що залишились від попередніх діячів і сприяли розвитку культури. Історико-педагогічна література є носієм наукових знань про різноманітні аспекти педагогічної дійсності, що мають на меті розкрити теми, які актуальні на сучасному етапі, базуються на вивченні першоджерел, свідчать про розвиток історико-педагогічної науки.

У ході дослідження встановлено, що першою розвідкою про творчу спадщину просвітителя була праця М. Ковалинського “Житіє Григорія

Сковороди” (1794), в якій репрезентовано духовно-моральну й гуманістичну сутність педагогічних ідей філософа. Перші повідомлення про значення просвітницької діяльності Григорія Сковороди для розвитку національної системи освіти датуються 60-ми роками ХІХ ст. (Г. Данилевський, М. Костомаров).

Аналітичні розвідки щодо виховного ідеалу, принципів і методів навчання в творчій спадщині просвітителя започаткували в 90-х рр. ХІХ ст. М. Демков, С. Русова, М. Сумцов. Світоглядні основи педагогічного доробку філософа осмислили й проаналізували в 20-х рр. ХХ ст. Д. Багалій, В. Білий, М. Возняк, В. Петров. Виховне значення творчої спадщини просвітителя розкрили Г. Ващенко, Г. Гребінна, П. Тичина, С. Чавдаров (40–50-ті рр. ХХ ст.). Дослідники 50–60-х рр. ХХ ст. зосереджували свої наукові пошуки у сфері узагальнення філософських, етично-моральних, психологічних аспектів педагогічних ідей Григорія Сковороди (Г. Гребінна, О. Дзевєрін, А. Ніженець). Зіставлення проблематики численних напрацювань науковців 70-х рр. ХХ ст. засвідчує, що дослідницький інтерес пов’язувався з аналізом загально-педагогічних ідей філософа: мети, змісту, принципів, форм, методів навчально-виховного процесу (С. Литвинов, О. Мазуркевич, І. Пуха, І. Табачников, М. Ярмаченко). Сучасні науковці розширили і поглибили змістовний аналіз педагогічного аспекта творчої спадщини просвітителя в контексті філософії освіти (С. Бакай, Г. Паласюк, М. Попович, М. Стельмахович, О. Туляков).

Історико-педагогічна література про творчу Григорія Сковороди представлена монографіями, збірниками наукових праць, матеріалами наукових конференцій і Сковородинівських читань, періодичними виданнями, довідковою літературою (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо).

Обґрунтовуючи періодизацію процесу розвитку історико-педагогічної думки про творчу спадщину українського філософа, ми спирались на наступні критерії: історико-культурні умови, в яких здійснювалась наукова робота; внутрішні потреби науки, внутрішня логіка розвитку педагогічної науки (динаміка розвитку науки, дослідницька проблематика, пріоритетні завдання, що ставили перед собою вчені, вибір актуальних аспектів творчої спадщини просвітителя, інтенсивність наукових розвідок); наявність джерельної бази; сукупність міркувань, уявлень, точок зору про поставлену проблему, що склалися у фахівців в результаті дослідницької роботи; вибір теоретико-методологічних підходів щодо наукової роботи.

Результатом нашого історіографічного аналізу стало виокремлення та обґрунтування періодів розгортання наукових знань про творчу спадщину Григорія Сковороди: 1794 р. – 80-ті рр. ХІХ ст. – період нагромадження фактографічного матеріалу про життєдіяльність просвітителя; 90-ті рр. ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст. – період започаткування теоретико-аналітичних досліджень щодо педагогічних аспектів творчості філософа; 30 – 80-ті рр. ХХ ст. – осмислення педагогічної спадщини Григорія Сковороди на основі партійно-класового підходу; 90-ті рр. ХХ – до наших днів – сучасні інтерпретації

педагогічних ідей філософа, що здійснюються на антропологічних, соціокультурних, аксіологічних засадах.

Комплексний аналіз історико-педагогічних знань про творчу спадщину Григорія Сковороди дає підстави зробити висновок, що актуалізація дослідницького інтересу до творчості філософа відбувалася в умовах зростання політичної свідомості українського народу, в періоди, коли у всіх сферах суспільного життя утверджувалися демократичні й гуманістичні засади, а питанням розвитку освіти й збереженню національної культури надавалося першочергового значення: 90-ті рр. XIX ст.; 20-ті рр. XX ст., середина 50-х – 60-ті рр. XX ст., з 90-х рр. XX ст. – до наших днів і, навпаки, призупинення історико-педагогічних розвідок з проблеми спостерігалось в період встановлення в країні тоталітарного режиму, байдужого ставлення до питань духовності, до проблем конкретної особистості: 30 – 40-х рр. XX ст., середина 70-х – 80-ті рр. XX ст.

З'ясовано, що найменш вивченими дотепер проблемами залишаються наступні питання: роль Біблії в педагогічній концепції філософа; взаємозв'язок самопізнання й Богопізнання в педагогічних поглядах мислителя; виховання “вдячної” особистості як чинник формування щасливої людини в творчій спадщині Григорія Сковороди; значення мотиваційного й діяльнісного аспектів в педагогіці мислителя.

Історіографічний аналіз дав уявлення про зв'язки творчої спадщини просвітителя із сучасним розвитком національної системи освіти в Україні. Прогресивне значення для практики навчально-виховної роботи сучасної школи має думка педагога про творчу сутність особистості, про особистісно орієнтований характер навчання, про залежність і взаємозумовленість морального виховання від розумового розвитку дитини; впевненість, що рушієм людських вчинків є не тільки розум, але й серце, почуття, переконання, які треба постійно вдосконалювати.

Критичний аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що Григорій Сковорода одним із перших в історії педагогічної думки України запропонував новий світоглядний підхід, що ґрунтувався на визнанні неповторності й самотності кожної дитини та спрямовував освіту на духовний розвиток особистості, самопізнання й самовдосконалення.

Урахування результатів дослідження дає підстави запропонувати такі рекомендації щодо вдосконалення сучасної системи освіти: посилити увагу вчителів до внутрішнього, духовного світу вихованців, до сфери їхніх почуттів, прагнень, уподобань; створити атмосферу взаємоповаги й взаєморозуміння між викладачем й учнем; забезпечити духовний розвиток особистості протягом усіх років навчання, виховувати благородні почуття, такі як вдячність, людяність, працьовитість, поміркованість у бажаннях, щирість.

Список використаних джерел

1. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (Історіографічний аспект): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. 486 с.
2. Дічек Н. П. До питання періодизації педагогічних феноменів. Педагогічні науки: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. Вип. 40. С. 65–71.
3. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ : Акад. пед. наук України, 2003. С. 47–66.